

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Eski Uygur Türkçesinde Kolu Adı ve Türevleri

The Name Kolu and its Derivatives in Old Uyghur Turkic

Ahmet KARAMAN

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmet.karaman@izu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-2524-8972

Öz: Türkçenin bünyesinde barındırdığı sınırlı malzemeyi kullanarak dış dünyadaki sınırsız varlığa ad bulma konusunda geliştirdiği yöntemlerden biri de başka dillerden sözcük ödünçlemektir. Türk dili, ödünç aldığı kimi sözcükleri kendi anlam ve yapı sistemine uydurma yoluna da gitmiştir. Bu tip sözcüklerden bir tanesi de Sanskritçe kökenli *kolu* adıdır. *Kolu* adı, Eski Uygur aydını tarafından dinî terminolojiyi tam anlamıyla okuyucuya aktarabilmek için ödünçlenmiş ancak ilerleyen zamanlarda bu ad hem çok anlamlı bir yapıya bürünmüş hem mecaz yoluyla anlatıma derinlik kazandırır olmuş hem de yapım ekleri getirilerek yeni sözcükler türetmekte kullanılmıştır. Bu durum, Türk dilinin daha o dönemdeki teknik kapasitesini ve alıntı sözcükleri yerleştirmeye gücünü gözler önüne sermenin yanı sıra Eski Uygur Türkçesi verimlerinin kaynak eserlerden çeviri niteliği taşımadığını dönemin Türk yazarları tarafından Türk diline adapte edildiğini de anlatmaktadır. Yapılan bu çalışmada, *kolu* adı ve *kolu* adından türediği değerlendirilen *kolula-*, *kolulug* ve *kolusuz* sözcüklerini, Eski Türkçenin söz varlığından bol örnek tanımlamanın yol göstericiliğiyle yapısal ve anlamsal açıdan tüm yönleriyle irdeledik. Bu yolla yapı ve anlam dünyası konusunda belirsizlikler ve eksiklikler bulunan *kolu* adına ve *kolu* adından türemiş gövde biçimlere açıklık getirilmeye çalıştık.

Anahtar Sözcükler: Kolu adı, Eski Uygur Türkçesi, zaman, meditasyon yapmak, Budizm.

Abstract: One of the methods developed by Turkish to find a name for the unlimited existence in the outside world by using the limited material it contains is to borrow words from other languages. The Turkic language has adapted some borrowed words to its own meaning and structure system. One such words is the Sanskrit name *kolu*. The name *kolu* was borrowed by the Old Uyghur intellectual in order to convey the religious terminology to the reader. However, later on, this name both took on a very meaningful structure and added depth to the expression through metaphor, and was used to derive new words by adding constructive suffixes. This situation reveals the technical capacity of the Turkish language at that time and its power to localize borrowed words. This situation also explains that the Old Uyghur Turkish yields do not have a translation quality from the source works, but were adapted to the Turkish language by the Turkish writers of the period. In this study, we examined the name *kolu* and words *kolula-*, *kolulug* and *kolusuz*, which are thought to be derived from the name *kolu*, in all aspects, structurally and semantically, with the guidance of abundant examples from the vocabulary of Old Turkic. In this way, we tried to clarify the name *kolu* and derived forms from the name *kolu*, which have uncertainties and deficiencies in the world of structure and meaning.

Keywords: The kolu name, Old Uyghur Turkic, time, to meditate, Buddhism.

GİRİŞ

Eski Türkçe dönemi, Orhon, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi evrelerinden oluşmaktadır. Ses, söz yapımı ve söz dizimi gibi kimi açılardan birbiriyle benzerlik gösteren bu üç evrenin söz hazineleri birbirinden farklılık göstermektedir. Özellikle Eski Uygur ve Karahanlı evrelerinde benimsenen dinî

Geliş Tarihi:01.02.2022

Kabul Tarihi:03.01.2023

Yayın Tarihi:30.04.2023

Atıf: Kahraman, A. (2023). Eski Uygur Türkçesinde kolu adı ve türevleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 55-70. Doi: 10.33437/ksusbd.1066497

inanışların getirdiği terminoloji bu durumun temel nedenidir. Karahanlılar çağında Türk diline girmeye başlayan İslâm dini kaynaklı kimi ödünç sözcükler, Türklerin İslâm dinini günümüzde de kabul etmeleri nedeniyle tarihî süreçte kullanılmaya devam etmiştir. Eski Uygurların benimsedikleri Maniheizm ve Budizm temelli Türkçeye giren kimi alıntı sözcükler ise yalnızca bu evrede varlık göstermiş, sonraki zamanlarda kullanımdan düşmüştür.

Eski Uygur aydını tarafından Türk diline kazandırılan adapte metinlerde kendini gösterip eski Türk yazısıyla (runik / runiform) taşlara işlenen yazıtlarda ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde rastlanmayan sözcüklerden bir tanesi de *kolu* adıdır. Müller, *kolu* adı için 'zeitabschnitt, periode (zaman aralığı, dönem)', *kolula-* fiili için 'beschwören (yeminle tasdik etmek)' karşılığını verir (1908: 58). Bang ve Gabain, *kolu* için 'zeitpunkt (zaman)', *kolula-* için 'nachsinnen, meditation (düşünüp taşınmak)' anlamını düşünür (1931: 167). Bang, *kolu* adını 'zeit (zaman)', *kolula-* fiilini 'in betracht ziehen (düşünmek, göz önünde bulundurmak)', *kolusuz* sözcüğünü 'zahllos, unmeßbar (sayısız, ölçülemez)' biçiminde anlamlandırır (1934: 129). DTS'de *kolu* adı için 'колу, мера времени, равная десяти секундам, время, период времени, срок (on saniyelik zaman dilimi, zaman dilimi)' ve 'число, количество (miktar, ölçü)', *kolula-* fiili için 'созерцать, вдумываться, вникать (derin derin düşünmek, derinlemesine araştırmak)' anlamı verilir (454). Hazai ve Zeime, *kolula-* sözcüğünü 'betrachten, schauen (düşünmek, bakmak)' biçiminde karşılar (1970: 63). Röhrborn, *kolu* için 'zeit (zaman)', *kolula-* için 'erwägen, nachdenken (düşünüp taşınmak, (mülhaza etmek)' anlamını uygun görür (1971: 26; 1991, 128, 163-164). Clauson, *kolu* için 'a period of time; in the astronomical texts specifically a period of ten seconds. No doubt much less than a day (belirli bir zaman; özellikle astronomi metinlerinde on saniyelik bir zaman. Şüphesiz bir günden daha kısa bir zaman)', *kolula-* için 'it meant something like to meditate or perhaps to investigate. But with no semantic connection with *kolu* above or with *kol-* (meditasyon yapmak veya belki araştırma yapmak gibi bir anlama geliyordu. Ancak *kolu* veya *kol-* ile anlamsal bağlantısı yoktur) açıklamasında bulunur (ED 617a-b, 621b). Tezcan, *kolu* sözcüğünün *kolo* biçiminde de okunabileceğini belirtir ve sözcüğün anlamını 'zeitpunkt (belirli bir an)' olarak düşünür (1974: 96). Zieme, *kolu* için 'zeit (zaman)', *kolula-* için 'meditieren (meditasyon yapmak)' karşılığını verir (1985: 227).

Gabain, *kolu* için 'vakit, an, mevsim, iklim', *kolula-* için 'düşünmek, açıklamak, bakmak, tahmin etmek' anlamını düşünür (1988: 282). Arat, *kolu* adını 'zaman' biçiminde karşılar (1991: 183). Erdal, *kolula-* biçiminde gördüğü sözcük için 'to meditate on, to intevtigate (meditasyon yapmak, araştırma yapmak)', *kolusuz* biçiminde verdiği sözcük için 'incommensurable (karşılaştırılmaz)' anlamını uygun bulur (1991: 440). Şinasi Tekin, *kolu* adı için 'devre', *kolula-* fiili için 'devirlere göre saymak; ant içmek, inanmak, derin düşünmek', *kolusuz* adı için 'vakitsiz, münâsebetsiz zaman' karşılığını verir (1993: 43; 2019: 414). Wilkens, *kolu* için 'moment, zeit, zeitspanne (an, zaman, zaman aralığı)', *kolula-* için 'bedenken, reflektieren (hesap etmek, düşünmek, bir sonuca varmak)' anlamını düşünür (2007: 376). Kasai, Mirsultan, Ayazlı ve Elmalı, *kolu* adını 'zeit (zaman)' biçiminde görürken *kolula-* fiilini Kasai 'geloben, meditieren (ant içmek, meditasyon yapmak)'; Mirsultan 'bedenkt (hesap etmek, iyice düşünmek)'; Elmalı 'derin düşünmek, gözlemlenmek, düşünüp taşınmak' olarak anlamlandırır (Kasai, 2008: 303; Mirsultan, 2010: 164, 196; Ayazlı, 2016: 158; Elmalı, 2016: 393). Yiğitoğlu, *kolulamak* için 'derin-düşünme (Çin. 觀 guan ~ Skr. vipaśyanā) düşünmek, derin düşünmek, istemek' açıklamasında bulunur. Yiğitoğlu ayrıca *tdmak kolulamak* üzerine 'duyu nesnelere (vişaya) zihne almama derin düşünmesi; engel-derin-düşünmesi ~ (Çin. 止觀 ~ Skr. śamatha-vipaśyanā)' ifadelerine yer verir (2011: 110-111, 131, 188). Yıldırım, *kolula-* için 'düşünmek, derinlemesine düşünmek, yemin etmek (?)' karşılığını verir (2017: 332). Çetin, *kolu* sözcüğünün Skr. kâla sözcüğünden geldiğini ve 'zaman, dönem (Çin. 時shi)' anlamını karşıladığını belirtir. Çetin *kolula-* için ise 'hesap etmek, üzerinde düşünmek (Çin. 思量 si liang)' açıklamasını yapar (2020: 448).

Yukarıda tanık gösterilen Türkolog görüşlerinden de anlaşılacağı gibi *kolu* adının özellikle karşıladığı anlamlar üzerine belirsizlikler bulunmaktadır. Bu belirsizliklerin en önemli nedeni, müstakil bir çalışmayla sözcüğün karşıladığı anlamların açık biçimde ortaya konulmamış olmasıdır. Dahası Türk diline ödünçleme yoluyla alınmış *kolu* adı kimi türemiş biçimlerin de kaynağı durumundadır. *Kolu* adının karşıladığı anlamların belirsizliği bu türemiş biçimlerin yorumlanmasını da güçleştirmektedir. Bu itibarla yapılan bu çalışmada, *kolu* adı ile *kolu* adından türediği değerlendirilen *kolula-*, *kolulug* ve *kolusuz* sözcüklerinin anlamsal ve yapısal boyutlarında karanlıkta kalan noktaları ve hatalı

yorumlandığı tespit edilen yönleri ele alınacaktır. Çalışmada yöntemsel olarak *kolu* adının Eski Türkçe dönemi metinlerindeki tanıklamalarına bolca örnekle yer verilerek bu tanıklamalar ayrıntılı biçimde çözümlenecektir. Böylece kimi Türkologların *kolu* sözcüğüne yükledikleri kimi anlamların doğruluğu sınanarak *kolu* adı üzerine bu satırların yazarının önerileri sunulacaktır. Daha sonrasında ise *kolu* adından türediği düşünülen türemiş biçimler aynı yolla irdelenecektir.

Kolu Adının Anlamsal ve Yapısal Çerçevesi

Kolu adının Eski Türkçenin söz varlığında geçtiği kimi tanık cümleler aşağıda verilerek anlamsal açıdan irdelenmiştir:

[...] *kamağ bés ajun tınlıglarığ nom kolusınça körüp* [...] “Tüm beş dünya canlıları, kanun ölçüsünce (kanun kararınca / kanuna uygun biçimde) görüp” AY, 264 (IV. 32b.), 13-14. (Kaya, 1994: 173)

[...] *kamağ tınlıg oğlanın nom kolusınça körüp ögirtdürmek sevintürmek erür* [...] “Tüm insanoğlu ile kanun ölçüsünce (kanun kararınca / kanuna uygun biçimde) görüp sevindirmektir.” AY, 265 (IV. 33a.), 12. (Kaya, 1994: 173)

[...] *öñreki teg kolusınça körüp ögirtdürmek sevintürmek erür* [...] “Önceki gibi ölçüsünce (kararınca / uygun biçimde) görüp sevindirmektir.” AY, 266 (IV. 33b.), 10. (Kaya, 1994: 174)

[...] *barçanı nom kolusınça körüp* [...] “Tümünü kanun ölçüsünce (kanun kararınca / kanuna uygun biçimde) görüp” AY, 267 (IV. 34a.), 1. (Kaya, 1994: 174)

[...] *.. kog kıçmıklar kolusınça ..* [...] “Toz taneleri miktarınca (sayısınca, ölçüsünce / toz taneleri gibi sayılamayacak derecede çok)” AY, 350 (V. 3b.), 11. (Kaya, 1994: 210)

[...] *edgü edremler kolusı üze ... uçsuz kıdıgsız étilsün* [...] “İyi faziletler ölçüsü bakımından uçsuz bucaksız donatılsın.” AY, 354 (V. 5b.), 13. (Kaya, 1994: 210)

[...] *.. kéñi éncgesi kolusı .. [yöle]şürüg oğsatıg kelürüp* [...] “Genişliğini inceliğini ölçüsünü karşılaştırıp” AY, 582 (IX. 7b.), 23. (Kaya, 1994: 310)

[...] *kületilmiş ratnaprabası ratnaprabıka .. küsüş kolu kértgünç üze yükünür men* [...] “Övülmüş *ratnaprabası ratnaprabıka* .. arzuya ölçüyle (uygun biçimde) temiz bir biçimde eğilirim.” AY, 679 (BE. 1b.), 16. (Kaya, 1994: 349)

Türkologların hemen tamamı tarafından *kolu* adı için ‘zaman’ karşılığı verilmesine karşın yukarıda verilen tanıklamalar, tartışmaya yer bırakmayacak biçimde *kolu* sözcüğünün ‘ölçü, miktar, hesap’ anlamıyla da kullanıldığını göstermektedir. Dahası AY 264, 265, 266, 267 ve 679’da *kolu* adı ‘ölçü’ karşılığından gelişen mecazî bir anlatımla ‘kararınca; uygun biçimde’ anlamı kazanmıştır. Ayrıca *kolu* adının belirttiği ‘ölçü’ anlamı ya sayılamayacak durumda olan ya da soyut kavramları nitelemiştir. Bunlara ek olarak *kolu* adının bu tanıklamalarda tek başına kullanıldığını vurgulamak gerekir. Uçar da AY V’teki tanıklamalarda görülen *kolu* adı için ‘ölçü’ karşılığını belirler (2009: 269).

[...] *ödüg kolug kütmedin ödüg kolug boş ertürmedin* [...] “Zamanı beklemeden zamanı boşa geçirmeden” AY, 40 (II. 3b.), 5-6. (Kaya, 1994: 84)

[...] *isig tumlıg uluşı teñsiz tört ödler kolusı şaşmaz ..* [...] “Sıcaklık ve soğukluk kenti eşit olmayan dört zamanlar(?) zamanı şaşırılmaz.” AY, 412 (VI. 5b.), 4. (Kaya, 1994: 239)

[...] *éli uluşı bodunu karası birle alku ödte koluda kop törlüg adasınta tudasınta küyü küzetü tegingey biz* [...] “Ülkeyle ve halkla birlikte tüm zamanlarda türlü türlü kazalardan belalardan koruyarak saygıyla eğiliriz.” AY, 432 (VI. 15b.), 16-17. (Kaya, 1994: 246)

[...] *bo bés çöpdik kelyük bulganyuk yavız ödte koluda kénki boşgutlug béşbalıklıg şınkoşeli tutuñ tavgaç tilintin türk uygur tilinçe ékileyü evirmiş* [...] “Bu beş bulanık karışık zamanlardan sonra eğitilmiş Beşbalıklı Şınkoşeli Tutuñ, Çin dilinden Türk Uygur diline yeniden çevirmiş.” AY, 674 (X. 38b.), 2-3. (Kaya, 1994: 348)

[...] *eñ kéninte burkanlıg edgü öd kolu birle tuş bolup başdınkı yég kutrulmaklıg tüşke teggeyler* [...] “Budalı iyi zamanla denk olup en üstün kurtuluş semeresine ulaşırlar.” AY, 542 (VIII. 23b.), 7. (Kaya, 1994: 291; Çetin, 2020: 379)

[...] *künli aylı ordolar .. kolu[sın] teñin şaşurmaz* [...] “Güneşle ay (sayesinde) saraylar .. zamanını (ve) dengesini şaşurmaz.” AY, 565 (VIII. 37a.), 22. - 566 (VIII. 37b.), 1. (Kaya, 1994: 304; Çetin, 2020: 385)

[...] *özgen yağmur tökülür .. öd éyinki koluça* [...] “Tatlı yağmurlar yağar .. kendi zamanınca” AY, 566 (VIII. 37b.), 4. (Kaya, 1994: 304; Çetin, 2020: 385)

AY'den alınan bu tanıklamalarda, *alku öd kolu, kayu öd kolu, çöpdik kelyük bulganyuk yavız öd kolu, edgü öd kolu* gibi ifadelerden açık biçimde anlaşıldığı üzere *kolu* adı ‘kesiti belli olmayan bir zaman’ anlamını içermektedir. Yukarıdaki örneklerde *kolu* adının kendisiyle benzer ‘zaman’ anlamını taşıyan *öd* sözcüğüyle birlikte kullanıldığını belirtmek gerekir. AY 412’de yer alan *ödler kolusu* ifadesi hayli ilginç görünmektedir. ‘Zamanlar zamanı’ biçimindeki anlatım, diğer tanıklamalara göre farklılık gösterse de *kolu* sözcüğünün karşıladığı anlam burada da yukarıdaki cümlelerden farksızdır. AY 566’da *kolu* ve *teñ* ‘zaman ve denge’ sözcüklerinin yan yana kullanılması dikkat çekicidir. Buradaki kullanım, *kolu* adının her zaman *öd* sözcüğüyle birlikte kullanıldığı yanlışını düzeltmekte sözcüğün tek başına da tanımlandığını göstermektedir. *Öd éyinki koluça* ifadesinde vurgulanmak istenen, yağmurun ‘kendi zamanına uygun’ olarak yağmasıdır. Bu yönüyle burada oluşan anlam ile *kolu* adının ‘ölçü, miktar’ anlamından mecazlı ‘kararınca; uygun biçimde’ karşılığı arasındaki benzerlik gözden kaçırılmamalıdır.

[...] *kelteçi barça edgü ödlar kolular takı tözün ertini yavaş* [...] “Gelecek tüm iyi zamanlar, son derece asil ve yumuşaktır.” TT VI, Sekiz Yükmek, 283. (Bang, 1934: 128)

[...] *tözün oglum amtı savıg sözüg kén alkıg sözlegülük öd kolu ermez* [...] “Asil oğlum, şimdi sözü geniş geniş söyleyecek (sözü ilerletmeye uygun bir) zaman değil.” TT X, 26-27. (Gabain ve Kowalski, 1959: 10)

Kolu sözcüğü, Sekiz Yükmek’teki kullanımında ‘kesiti belli olmayan bir zaman’ı göstermekten TT X’in bağlamında ise nispeten daha ‘kısa süreli bir zaman’ı işaretlemektedir.

[...] *kılmış kılınçınıñ münin kadagın körüp bir kolu edgü sakınç[ın] burkanka umug inag tutsar* [...] “Yapmış (olduğu) davranışının günahını görüp bir zaman güzel düşüncelerle Buda’ya ümit bağlasa” DKPAM, 562. (Elmalı, 2016: 78, 233)

[...] *kaçan birök odgurak tegingülük ödi kolusu kelser* [...] “Ne zaman ki açık bir biçimde (işlenen günahların) kabullenileceği zaman gelse” DKPAM, 3462. (Elmalı, 2016: 182, 268)

Kolu sözcüğünün DKPAM’daki bu tanıklamalarında daha çok ‘sınırlı bir zaman kesiti’ni gösterdiği anlaşılmaktadır.

[...] *yeme uğun yığın körüp ödin kolusun bulup* [...] “Yine fırsatını görüp zamanını bulup” BTT III, İnsadi Sûtra, 143. (Tezcan, 1974: 33)

Sözcük burada, diğer tanıklamalardan farklı olarak daha geniş bir anlatıma bürünerek *uğun yığın kör-* ve *ödin kolusun bul-* biçiminde ‘imkânını ve fırsatını; bir yolunu bulmak’ anlamıyla kullanılmıştır.

[...] *sundari kızınıñ ölgülük ödi kolusu yugurmış erti* [...] “Sundari kızının ölüm zamanı yaklaşmış idi.” BTT III, İnsadi Sûtra, 152. (Tezcan, 1974: 34)

[...] *ol antag törölüg edgü öd kolular boltokta odgoratı ogatmadın tuş tolum bolalım* [...] “Böyle yasal iyi zamanlar olduğunda tam olarak yanılmadan yoldaş olalım.” BTT III, İnsadi Sûtra, 796. (Tezcan, 1974: 60)

İnsadi Sûtra’nın 152. satırında, *kolu* sözcüğü ‘sınırlı bir zaman kesiti’ni işaretlemekten 796. satırda ise ‘kesiti belli olmayan bir zaman’ı göstermektedir.

[...] *azu yeme kén keligme ödte koluda açığ tar[ka] kılınç tüşin kayuma orunta aşagalı tegimlig bolmayın* [...] “Daha sonra yine gelecek zamanda acı dolu eylemlerin sonucunu türlü türlü yerlerde yemeye müstahak olmayayım.” BTT XIII, 13. Metin, 139. (Zieme, 1985: 100; Arat, 1991: 182-183)

[...] *ertmiş barmış ödte koluda erür ertiniz* [...] “Geçmiş zamanlardaydınız.” BTT XIII, 30. Metin, 5. (Zieme, 1985: 144)

Bu iki tanıklamada geçen *kén keligme* ifadesi ‘gelecek’; *ertmiş barmış* ifadesi de ‘geçmiş’ karşılığında olduğundan *kén keligme ödte koluda* ve *ertmiş barmış ödte koluda* ifadelerinin daha geniş anlamda ‘kesiti belli olmayan bir zaman’ı vurguladığı anlaşılmaktadır.

[...] *alku ödte yél yağmur ödinçe kolusınça köni bolup alku él uluş énc meñilig bolzunlar* [...] “Her türlü zamanda rüzgar (ve) yağmur ölçüsünce (rüzgar (ve) yağmur kararınca) doğru düzgün olup tüm memleketler huzurlu olsunlar.” BTT XIII, 46. Metin, 29. (Zieme, 1985: 167)

Buradaki tanıklama, yorumlaması son derece güç olan bir anlatıma sahiptir. Zieme ilgili bölümü “alle Zeit mögen Wind und Regen zur entsprechenden Zeit reeht sein! Das ganze Reich möge friedlich und selig sein!” biçiminde verir. *Öd kolu* ifadesinin ‘zaman’ anlamı genel geçer bir bilgi olmasına karşın burada *yél yağmur ödinçe kolusınça köni bol-* ifadesinin ‘zaman’ anlamıyla yorumlanması tartışmalıdır. Burada anlatılmak istenen ‘rüzgar ve yağmur zamanı gibi doğru olmak’ mıdır? Öyleyse rüzgar ve yağmur ‘şaşmayan, her zaman belli zaman’larda oluşan hava hareketleri olarak mı betimlenmiştir? Yoksa ifade edilmek istenen ‘rüzgar ve yağmur ölçüsünce, kararınca doğru, düzgün olmak’ mıdır? Bir yere rüzgar estiğinde o yerin tümüne eşit ölçüde hava hareketi girmekte bir yere yağmur yağdığına o yerin her yerine eşit ölçüde yağmur tanesi düşmektedir. Bu bakış açısıyla anlaşılmaktadır ki *yél yağmur ödinçe kolusınça köni bol-* ifadesinde geçen *öd kolu* ikilemesi ilginç biçimde ‘zaman’ değil ‘ölçü, miktar’ bildirmektedir. Şen, bu ikilemeyi ‘zaman, dönem’ biçiminde karşılar (2002: 212).

[...] *yeme alkatmış ayka küsençig künke üdrülmüş edgü ödke kutlug kolug (:kivlig) koluka kutlug koyn yıl üçünç ay éki otuzka men üç erdinike kértgünç köñüllüg upasé [çuu] taş yégen totok [késim] tözün birle kén kelteçi maitri burkanka tuşalım tép bir maitri soo bezetdimiz* [...] “Yine övülmüş ayda, kutlu günde, seçilmiş iyi zamanda, kutlu talihli zamanda, kutlu koyun yılının üçüncü ayının yirmi ikisinde, üç mücevhere gönül vermiş inanan erkek ben Çuu Taş Yegen Totok asil eşimle birlikte gelecekte Maitreya Buda’ya rast gelelim (onunla buluşalım) diye bir Maytrısimit süsledik, düzenledik.” BTT XXVI, 100/2. (Kasai, 2008: 195)

Öd ve *kolu* sözcükleri burada birbirinden ayrılarak kullanılmıştır. Kasai *öd* sözcüğünü ‘stunde (saat)’, *kolu* sözcüğünü ise ‘augenblick (an)’ biçiminde karşılamıştır. Burada *ay > kün > öd > kolu* biçiminde ardışık bir zaman dilimi akışı varmış gibi görünmektedir. Bu da *kolu* sözcüğünün *öd* sözcüğünün ifade ettiği zamandan daha dar bir zaman kesitine işaret ettiği izlenimine yol açmaktadır. Oysa bu ardışık düzeni *koyn yıl üçünç ay éki otuzka* ifadesi bozmaktadır.

[...] *yeme edgü ödke koluka yeme irülüg edgü künke yeme alkatmış ayka yeme yégedmiş kutlug yılka* [...] “Yine iyi zamanda, yine uygun iyi günde, yine övülmüş ayda, yine üstün kutlu yılda” M I, T II D 171, arka 20. (Le Coq, 1912: 26)

Yukarıdaki tanıklamada *ay > kün > öd > kolu* biçiminde bir sıralama varken burada ise *öd kolu < kün < ay < yıl* biçiminde daha ardışık görünen bir zaman kesiti sıralanışı görülmektedir.

[...] *[negü]lük ol maña bo çöpik yavız ödke koluka azlanıp yapşınıp yorımakıg* [...] “Bu kötü fena zamana arzu edip sarılarak yürümenin bana ne faydası var?” KKNB, 641. (Wilkens, 2007: 92)

Buradaki *çöpik yavız öd kolu* ifadesinden yine herhangi bir ‘sınırlı zaman’ vurgusu görülmemekte daha çok ‘kesiti belli olmayan bir zaman’a işaret edildiği anlaşılmaktadır.

[...] *bir kşanda bir kezde bir [k]joluda bir muhrutta (Skr. muhūrta) bir künte bir ayta yarım yılda bir yılda kılmiş olarnıñ buyanların tutsar teñleser* [...] KKNB, 820. (Wilkens, 2007: 104-105)

Burada *kşan < kez < kolu < muhrut (muhūrta) < kün < ay < yarım yıl < bir yıl* biçiminde ardışık ilerleyen bir zaman kesiti ortaya çıkmaktadır. Wilkens *kşan* sözcüğü için ‘augenblick (< Toch. A kşam / Toch. B kşam ~ kšām / Sogd. kšn < Skt. kṣāṇa’ açıklamasını yapar (2007: 381). *Kez* için ‘augenblick, moment’, *kolu* için ‘moment, zeit, zeitspanne’, *muhrut* için ise ‘ein zeitraum von 48 minuten (<< Skt. muhūrta)’ karşılığını verir (2007: 372, 376, 381, 389). *Kşan, kolu* ve *muhrut* sözcüklerinin yabancı kökenli olması dikkat çekmektedir. Ayrıca Wilkens’in *kolu* sözcüğünü karşılamak için ‘moment, zeit,

zeitspanne' gibi birbirinden farklı zaman kesitlerine işaret eden sözcükleri vermesi de gözden kaçırılmamalıdır..

[...] *yeme inçip öz yaş titilmiş ödte **koluda** ara kirişgeli umazlar* [...] “Sonra yine yaşamdan vazgeçildiği zaman (an geldiğinde birbirlerine karşı) durmayı başaramazlar.” KKNB, 2905. (Wilkins, 2007: 230)

Buradaki kullanımda, *öd kolu* ifadesinin *kolu* sözcüğünün diğer tanımlamalarından daha kısa bir zaman kesitine işaret ettiği anlaşılmaktadır.

[...] *anta teg[ip] öd **kolular** keziginte erü erü işig başlatı* [...] “Orada ulaşıp zamanlar silsilesinde derece derece ısınmaya başladı.” HT VII, 1908. (Röhrborn, 1991: 163)

Kolu sözcüğünün burada *kezig* sözcüğü ve *erü erü* ifadesiyle birlikte kullanılması önemlidir. ‘Silsile’ ve ‘derece derece’ ifadeleriyle birlikte düşünüldüğünde *kolu* sözcüğünün bu tanımlamada sınırlı bir zaman kesitine işaret etmediği açıkça görülmektedir.

[...] *bo ödte **koluda** inçe kaltı yañı ünmiş lénhua çeçek teg irak yarutdı* [...] “Bu zamanda yeni açmış uzakta parlayan bir çiçek gibi öylece kaldı.” HT VIII, 1880. (Röhrborn, 1996: 164)

[...] *muntın turmış aymançımıznıñ ülgüsin **kolusın** tuta teginser biz neñ idi oğsatıñın yöleşürügin bilgeli bulu teginmez* [...] “Böylece ortaya çıkmış korkumuzun hesabını tutarak dikkate alsak kesinlikle (uygun) bir karşılaştırmaya ulaşılmaz.” HT IX, 1275. (Aydemir, 2010: 130)

[...] *bo montag yaruk ödte **koluda** söz yadaçı yok* [...] “Böylesi parlak zamanda söz yayacak (kimse) yok.” HT X, 1315. (Mirsultan, 2010: 196)

HT VIII’de geçen bölümde, *kolu* sözcüğünün ‘kesiti belli olmayan bir zaman’ı gösterdiği anlaşılmaktadır. HT IX’de sözcük ‘ölçü’ anlamını karşılamıştır. Burada *kolu* sözcüğü, benzer anlamları içeren *ülgü* sözcüğüyle birlikte kullanılarak anlatım pekiştirilmiştir. İlgili bölümde anlatılmak istenenin *ülgüle- kolula-* biçiminde değil de *ülgü kolu tut-* biçiminde ifade edilmesi dikkat çekicidir. Bu noktada yapılacak bir akıl yürütmeye burada korkuyla ilgili ‘meditasyon yaparak’ ulaşılmaması istenen bir durumun olmadığı da anlaşılabilir. HT X’deki tanımlama, *kolu* sözcüğünün ‘kesiti belli olmayan bir zaman’a işaret ettiği en açık örneklerinden biridir.

[...] <...> *ulug ödin **kolusın** ukup tagda barıp* [...] “<...> büyük zamanını anlayıp dağa ulaşıp” Maytrisimit, 5. 15. (Tekin, 2019: 47, 192)

[...] *sekiz on törlüg nayragın yarataglıg körtle körkle **koluç**a yarukın yaltrayu kaltı bulıtdın* [...] “Seksen türlü ‘ikinci dereceden alâmet’ ile donatılmış ve tıpkı uygun bir zamanda parlıtıyla parlayarak bir buluttan (çıkış güneş gibi bir Burkan doğdu).” Maytrisimit, 13. 59. (Tekin, 2019: 61, 200)

Maytrisimit’in söz varlığındaki bu iki tanımlamada, *kolu* sözcüğünün sınırlı bir zaman kesitine işaret ettiğini gösterecek bir kanıt görülmemektedir. 13. 59’daki cümlede, *kolu* sözcüğünün yine tek başına da kullanıldığı görülmektedir.

[...] *ekinimiz[ke...] <...> oñ **kolu** kutı alkışı kelip* [...] “... mahsulümüze <...> tam vaktinde (vakitlice) bereket gelip” Hochz, 4. (Ayazlı, 2016: 431, 517)

Eski Uygur Türkçesinden günümüze ulaşmış din dışı metinlerde yer alan bu tanımlamada ‘bereketin tam zamanında’ gelmiş olduğu *kolu* sözcüğüyle ifade edilmiştir. Bereketin ‘bir anda, sınırlı bir zaman kesiti’ içerisinde gelmeyeceği açıktır. Burada sözcük bir kez daha tek başına tanımlanmıştır.

[...] *eski yıllar içinteki künler aylar ödler **kolular** ertmişinçe arım[akı két]meki tarıkmakı dejit kşanti bolmakı bolzun* [...] “Eski (geçmiş) yıllar içindeki günler, aylar, zamanlar geçmişçesine yok olup gitsin, günahları affolsun.” MengiB, 14. (Ayazlı, 2016: 431, 517)

Buradaki bölümde, eski yıllar içindeki *kün - ay - öd kolu* biçiminde bir sıralama söz konusudur. Bu sıralamanın KKNB’de olduğu gibi ardışık bir zamanı göstermediği açıktır. Eğer buradaki sıralama *ay > kün > öd kolu* olsaydı daha geniş bir zaman kesitinden daha dar bir zamana doğru ardışık bir ifade biçimi tespit edilebilirdi.

Tüm bu örneklere ek olarak BTT XXIII'da geçen başka bir *kolu* sözcüğü vardır. Zieme, D110'da yer alan bu sözcüğü 'Çin. xiang lu, Alm. Weihrauchgefäß (buhurdan)' biçiminde karşılar (2005: 73, 76). Buradaki sözcük, bu çalışmada incelenen *kolu* sözcüğüyle ilgili olmasa da Eski Uygur Türkçesinin söz hazinesinde 'buhurdan' karşılığıyla kullanılmış bir başka yabancı kökenli *kolu* sözcüğünün de bulunduğu kayıt altına alınmalıdır.

Kolu adının yapısal durumu, çok anlamlı karmaşık semantik örüntüsünden daha anlaşılabilir bir durumdadır. Türkçede *kolu* sözcüğüne kaynaklık edecek bir kök biçim tespit edilebilir durumda değildir. *Ko-* 'koymak' ve *kol-* 'dilemek' köklerinin *kolu* adıyla ilgili olmadığı açıktır.

Kolu Adından Türemiş Gövde Biçimler

Kolula- Fiilinin Anlamsal ve Yapısal Boyutları

Eski Türkçenin söz varlığında, *kolula-* fiilinin geçtiği tanık cümleler aşağıda verilerek yorumlanmıştır:

[...] *tözün kutlug bodisatav .. kolulamak erkligi bodisatav ..* [...] "Asil, kutlu bodhisattva, meditasyon yapmanın gücü bodhisattva" AY, 34d (I. ?), 8. (Kaya, 1994: 76)

[...] *kolulamak erkligi bodisatav mahasatav kutıña .. yükünür men* [...] "Meditasyon yapmanın gücü bodhisattva mahāsattva kutuna secde ederim." AY, 359 (V. 8a), 9. (Kaya, 1994: 214)

Kolulamak erkligi ifadesini Müller, 'beschwörungsherrscher (yeminle tasdik eden)'; Uçar, 'derin düşünmede muktedir' biçiminde aktarır (Müller, 1908: 17; Uçar, 2009: 271). Tokyürek ifadeye 'bakmanın gücü bodhisattva' karşılığını verir. Tokyürek tarafından ilgili bölümde aktarılan bilgilere göre sözü edilen bu *bodisatav* 'iyi gören ve işiten' bir niteliktedir (2019: 104). Buradan hareketle de *kolula-* sözcüğünün yalnızca basit bir düşünme fiili olmadığı anlaşılmaktadır.

[...] .. *teñleyü kolulayu teginser biz teñrim tütrüm teriñ yörüglüg bo nom erdini neçeke tegi yértinçüde turup yitlinmeser batmasar* [...] "Ölçüp tartarak, meditasyon yaparak ulaşırsak tanrım, ince derin izahlı bu öğretiyi mücevheri ne zamana kadar dünyada durup yitmesi kaybolmasa" AY, 197 (III. 36a.), 10-11. (Ölmez, 1991: 77; Kaya, 1994: 144)

[...] <...> *teñleser kolulasar* <...> [...] "<...> hesap etse, meditasyon yapsa" BTT II, 263. (Röhrborn, 1971: 26)

[...] *birök kim kayu kişi inçe teñleser kolulasar* <...> [...] "Eğer herhangi bir kişi böyle hesap etse, meditasyon yapsa <...>" KKNB, 2198. (Wilkens, 2007: 196)

Teñle- fiili 'hesaplamak, ölçmek' karşılığındadır. *Kolula-* fiili, *teñle-* fiiliyle birlikte kullanılmasının da yol göstericiliğiyle 'hesap yapmak > ölçüp biçmek > meditasyon yapmak' anlamına gelişmiştir. Burada *kolula-* fiiline kaynaklık eden ise *kolu* adının 'ölçü' karşılığıdır.

[...] *teñri burkannıñ ol ünin til lakşanınıñ ıdokın .. öyü sakınu kolulap .. bütürgeli kut kolzun* [...] "Buda'nın o güzel sesinin nutkunun benzersizliğini düşünüp taşınıp meditasyon yaparak tamamlayıp kut dilesin." AY, 486 (VII. 14b.), 7. (Kaya, 1994: 270)

[...] .. *körü kolulayu sakınsar .. alku tınlıglar arasınıtı .. kopda kötrülmiş erür siz ..* [...] "Eğer inceleyerek düşünüp meditasyon yapsa tüm canlılar arasında tümüyle yükselmiş (olan) siz olursunuz." AY, 491 (VII. 17a.), 4-5. (Kaya, 1994: 272)

[...] *bo nom erdini içindeki padakların yörüglerin kolulayu sakınu tüketip* [...] "Bu öğretiyi mücevherinin içindeki dizeleri açıklamaları düşünüp meditasyon yaparak tamamlayarak" AY, 513 (VIII. 9a.), 20. (Kaya, 1994: 280; Çetin, 2020: 371)

[...] *üç törlüg tétrü çingaru sakınmak kolulamak tükel kergek bo on törlüg edgüleriñ üç törlüg tétrü çingaru sakınmak kolulamaknıñ tözi yana kértgünç katıglanmak ög dyan bilge bilig* [...] "Üç türlü keskin, tam düşünme, meditasyon yapma tümüyle gereklidir. Bu on türlü iyiliklerin üç türlü keskin, tam düşünmenin meditasyon yapmanın tamamı; yine temiz çalışmak, akıl-meditasyon ve bilgeliktir." TT V/B, 14-17. (Bang ve Gabain, 1931: 118)

[...] *on törlüg edgüleriñ üç törlüg tétrü çingaru sakınmak kolulamakñı adırt kéñ yörügin wişikluen şastırda kéñürü sözlemişke monta yörmeti* [...] “On türlü iyiliklerin üç türlü keskin, tam düşünmenin, meditasyon yapmanın açıklamasını Wişikluen şastırda açıkça söylemiş olduğundan burada bahsetmedi.” TT V/B, 20-23. (Bang ve Gabain, 1931: 118)

[...] *sakınu kolulasar biz dharmaguptake açarı yeme öñre ajunlarta sevinç [tar]ımıñ üküñ kalplarda buyan [ed]gü kılınç kılınmış üçün* [...] “Eğer düşünerek meditasyon yaparsak anlarınız ki üstat dharmaguptake yine önceki varoluşlarda sevinç büyümüş (ve) pek çok zamanda iyi ameller işlemiş (olduğu) için” HT VII, 1923. (Röhrborn, 1991: 164)

[...] *yeme [kolu]layu sakınsar [kéçed]eki yultuz tünleki [ay] teñri ulataçı erür kédin [ba]tmış kün teñri yarukın* [...] “Yine eğer düşünerek meditasyon yaparsanız anlarsınız ki akşamları yıldız(lar), geceleri (ise) ay; batmış olan güneşin parlıtısını sürdürür.” HT X, 973. (Mirsultan, 2010: 164)

Kolula- sözcüğünün *ö-* ve *sakın-* fiilleriyle birlikte kullanılması dikkat çekicidir. Burada *ö-* ve *sakın-* fiillerini, *kolula-* fiiliyle anlatılmak istenen eyleme hazırlık açısından düşünmek daha doğru gibi görünmektedir. Yani *ö-* *sakın-* ‘düşünüp taşınmak’ ifadesiyle belirtilmek istenen eylem, *kolula-* fiiliyle anlatılmak istenen eylem için yapılmıştır denilebilir. *Ö-* *sakın-* ve *kolula-* fiilleri arasındaki anlam farkı bu açıdan değerlendirilebilir. Bu yönüyle ‘meditasyon yapmak’ eylemi, *ö-* ve *sakın-* fiillerini de içine alan daha geniş kapsamlı bir kavram olarak düşünülebilir. Ayrıca *sakın-* ve *kolula-* sözcüklerinin birbiriyle bağlantılı olarak zarf-fiil ve {-sAr} ekiyle birlikte kullanıldığı ifadelerde ‘düşünerek meditasyon yapıp anlamak’ karşılığının da bulunduğu görülmektedir. Bu durum, *kolula-* fiilinde ‘bir sonuca varmak’ anlatımının da bulunduğunu işaretlemektedir. Ek olarak TT V’teki ilgili bölümde geçen *dyan-bilge bilig* ifadeleriyle birlikte düşünüldüğünde *kolula-* fiilinin karşıladığı anlam daha açık görülmektedir.

[...] .. *alku tınlıg oğlanın .. kolulayu körser men .. bo nom éligi atlıg sudurug başdınkı ortunkı adakdaki .. yörügleri edgü erür* [...] “Tüm canlı evlatlarını meditasyon yaparak anlasam, bu kanun hükümdarı adlı sudurun başındaki, ortasındaki (ve) sonundaki açıklamaları iyi olur.” AY, 582 (IX. 7b.), 18-19. (Kaya, 1994: 310)

[...] *ürük uzatı bilge bilig üze körser kolulasar* [...] “Devamlı bilgelik üzerine inceleme yapsa, meditasyon yapsa” BTT I, D, 114. / F 14. (Hazai ve Zieme, 1970: 35, 47)

[...] *koduru kolulap tétrü ukar* [...] “Bütünüyle meditasyon yapıp keskin (biçimde) anla.” Maytrısimit, 41. 6. (Tekin, 2019: 93, 218)

[...] *kolulayu körser biz* [...] “Meditasyon yaparak anlasak” HT VII, 1456. (Röhrborn, 1991: 128)

[...] *kolulap körüp bilip anıñ tüşiniñ üzülmişin erü erü uduzup* [...] “Meditasyon yaparak anlayıp onun semeresinin sonunu derece derece göstererek” UAT, 2497. (Shögaito, 2008: 350)

Bu tanıklamalarda *kör-* fiilinin mecazî bir anlam kazandığı ve *kolula-* fiiliyle birlikte ‘meditasyon sayesinde bilinmeyen bilindir kılarak kavramak’ anlamını içerdiği görülmektedir. *Kolulayu kör-* *bil-* ifadesinden bu durum daha açık anlaşılabilir. *Kolula-* fiilinin bünyesinde barındırdığı ‘meditasyon yaparak sonuca ulaşmak; anlamak’ anlatımı, yukarıdaki tanıklamalardan da görülebileceği üzere kimi yerlerde *kör-* fiiline yüklenmiştir. Ayrıca Maytrısimit’deki tanıklamada, bu anlamın *kör-* fiilinin karşıladığı anlamla paralel olarak *uk-* fiiline yüklenmesi dikkate değerdir.

[...] *yalañuklar tınlıglarıg kolulasar esrük kişi teg tene muna yorıyor* [...] “İnsanoğlunu (ve diğer) canlıları meditasyonla düşünse anlar ki sarhoş kişiler gibi orada burada dolaşıyorlar.” TT VI, Sekiz Yükmek, 215. (Bang, 1934: 122)

[...] *edgüti eşid koduru kolula* [...] “İyi dinle, meditasyon yaparak tam anla.” Maytrısimit, 22. 5. (Tekin, 2019: 71, 206)

Kolula- sözcüğünün Sekiz Yükmek ve Maytrısimit’teki bu tanıklamaları, fiilin ‘meditasyonla düşünerek anlamak’ anlamını karşıladığını göstermektedir. Düşünme edimi bir süreçtir ve her düşünme edimi bir sonuca ulaştırmamaktadır. Ancak bu tanıklamadan da anlaşıldığı üzere *kolula-* fiilinde hem bir ‘süreç’ hem de bir ‘sonuca varma’ söz konusudur.

[...] *kopı arıg münegüsüz yég üküş tép kopdın sınar burkanlarka ögidilmiş kolulayu ülgüleyü bulgulugsuz kurug bilge bilig saña yükünür men* [...] “Her şeyi temiz, kusûr etmez, üstün ve çok diye bütün dünya burkanları tarafından övülmüş, arzulayıp istemekle bulunmayan, saf hikmet, senin önünde hurmetle eğilirim.” 15. Hikmet Fazileti, (Arat, 1991: 156)

Burada geçen hem *kolula-* hem de *ülgüle-* fiilleri ‘arzulamak, istemek’ karşılığıyla Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. Ağca’nın da yazısında üzerinde durduğu üzere Eski Türkçenin söz varlığında bu anlamı karşılayan bir *kol-* fiili vardır (2019). Burada, *kol-* ve *kolula-* fiilleri belki de birbirine karıştırılmıştır. Tıpkı *teñle-* ve *kolula-* fiilleri arasındaki anlamsal ilişki gibi burada da *ülgüle-* ve *kolula-* fiilleri arasında bir bağ kurulmuştur. *Ülgüle-* sözcüğü de ‘ölçmek’ anlamındadır ve burada mecazî bir anlatıma bürünmüştür. *Kolula-* fiilinde anlamsal açıdan bu bağlantıyı destekleyen nokta da yine *kolu* adının barındırdığı ‘ölçü’ karşılığıdır. Bu itibarla yukarıdaki örnekte yer alan ilgili bölümün ‘düşünmekle hesap etmekle; meditasyon yapmakla bulunmayan’ biçiminde anlamlandırılması daha doğru olacaktır.

[...] *kalp ödün kolulasar bilgülig ermez kolti sanınça burkanlarka tapınıp [ant] antıka kut kolmış erür ..* [...] “Sayısız burkanlara tapındığı, (canlı varlıklar için) ant içip rahmet dilediği devirleri saysalar, (sonuç) kavranamaz.” Kuan, 178-179. (Tekin, 1993: 17, 23)

Tekin’in ‘saymak’ biçiminde verdiği bu bölüm *kolula-* fiilinin bünyesinde barındırdığı ‘ölçü’ anlamıyla ilgilidir. Burada sözcük rahat bir biçimde ‘meditasyon yapmak’ biçiminde de karşılanabilir. İlgili bölümde vurgulanmak istenen ‘meditasyon dahi yapılsa’ bir sonuca ulaşamayacağıdır. Böylesi bir ifadenin verilmesi, meditasyonun ‘sonuca varmak’ için yapılan en üst zihinsel eylemlerden biri olmasıyla ilgili olmalıdır.

[...] *kuanşi im pısar tınlıglarıg kolulamışı çın kértü kolulamak titir .. arıg turug kolulamak titir .. kéñ bilge bilig kolulamak titir ulug yarlıkançuçı kolulamak titir .. ulug edgü ögli kolulamak titir men kut kolur men kulkıya ulug yarlıkançuçı kolulamak biligin méni kolulayu buyanlayu yarlıkazun* [...] “Kuanşi İm Pısar’ın canlı varlıkları (kurtarmaya) ant içmesi gerçek bir ant içmedir; temiz berrak bir ant içmedir; geniş bir hikmet (ile teçhiz edilmiş) bir ant içmedir; çok acıyan bir ant içmedir; pek dostça bir ant içmedir. (Şöyle söyleyin): Ben zavallı, rahmet dilerim. Çok acıyan ant içme bilgisiyle (Kuanşi İm Pısar) beni (kurtarmaya) ant içmek ve (bana) iyilik etmek lütfunda bulunsun.” Kuan, 192-197. (Tekin, 1993: 17, 24)

[...] *bo kuanşi im pısar erdemin bügülenmekin kutadmakın ésidser atın atayu tutsar men inçe kolulayur men ol tınlıgnıñ edgü kılınç utlısı ertıñü üküş tétir ..* [...] “Bu Kuanşi İm Pısar’ın kabiliyetini, büyü gücünü ve canlı varlıkları mesut etmesini iştise, adını durmadan ansa; ben ant içerim: O canlı varlığın o iyi amellerinin sonucu (mükâfati) çoktur.” Kuan, 216. (Tekin, 1993: 18, 24)

Kolula- sözcüğünün karşıladığı anlam açısından yorumu en güç tanımlama burada yer almaktadır. Tekin’in neden *kolula-* fiilini ‘ant içmek’ olarak verdiğini anlamak güçtür. Özellikle 216. satırdaki anlam, Sekiz Yükmek 215. satırdaki ‘meditasyonla düşünerek anlamak’ karşılığına benzemektedir. *İnçe kolulayur men* ifadesi ‘meditasyon yaparak böyle anlıyorum ki’ biçiminde de düşünülebilir. Çünkü burada bir ‘anlayış, kavrayış’ söz konusu olmalıdır ki cümlelerin sonundaki ‘o canlı varlığın o iyi amellerinin sonucu (mükâfati) çoktur’ biçiminde bir yargıya ulaşılabilir. 192. ve 197. satırlar arasında ise *çın kértü* ‘doğru, gerçek’ *kolula-*, *arıg turug* ‘temiz, saf’ *kolula-*, *kéñ bilge bilig* ‘geniş bilgili’ *kolula-*, *edgü ögli* ‘iyi düşünceli’ *kolula-* ve *kolula-* *biligin* ‘bilgisiyle’ ifadelerinin de ‘meditasyon’ ile ilgili olduğu söylenebilir. Ancak burada *yarlıkançuçı kolula-* sözüyle ifade edilmek istenenin ne olduğunu kavramak güçtür.

[...] *ötrü birer kutka tegmiş tınlıgl[ar] yeme bo nızvanı küçinte emgekke tegirler .. ne üçün tép téser .. anı amtı sözleşeyin koduru kolulap tıñlagıl* [...] “Daha sonra birer birer saadete ulaşmış canlılar yine bu şehvet yüzünden ıstıraba uğrarlar. Niçin diye soracak olursan onu şimdi söyleyeyim, tamamen konsantre olup dinle.” DKPAM, 955. (Elmalı, 2016: 92, 238)

[...] *küçüm yétmişçe söyleyeyin koduru kolulap tıñlagıl* [...] “Gücüm (bilgim) yettiğince söyleyeyim, her şeyinizle konsantre olup dinleyin.” DKPAM, 1600. (Elmalı, 2016: 116, 246)

DKPAM'da geçen bu satırlar, *kolula-* sözcüğünün 'meditasyon yapmak' karşılığını destekleyen örneklerdendir. Elmalı'nın da bu yöndeki aktarımları, bu tezi ayrıca güçlendirmektedir. *Koduru kolulap tıñla-* ifadesi 'tam olarak konsantre olup, odaklanıp, meditasyon yaparak dinlemek' biçiminde düşünülmelidir.

[...] *inçe kolulayu ötrü tözü tözlüg dyan sakınçka kérür* [...] "Böylece meditasyon yapmasından ötürü kusursuz temelli olgun düşünceye girer." BTT XIII, 12. Metin, 160. (Zieme, 1985: 83)

Zieme'nin kayıt altına aldığı bu satırlar, *kolula-* fiilinin 'meditasyon yapmak' karşılığını gösteren en açık örnek olarak sunulabilir. Burada geçen *dyan sakınç* ifadesi bu görüşü temellendiren bir noktadadır.

[...] *kutın buyanın kolulap koduru ülgülegülüksüz koşar koşar buyanlıg yéti erdinilig* [...] "Mutluluklarını, meditasyon yaparak bütünüyle karşılaştırılmaz çiftler çiftler talihli yedi mücevherli" BTT XXVI, 39a/70. (Kasai, 2008: 104)

Kasai'nin de burada geçen *kolula-* sözcüğünü 'meditieren' biçiminde değerlendirmesi dikkate değerdir.

[...] *bo köñülnüñ tözi işi tıtağta turup yañırtı katıqlanur erken tıdmak kolulamak atanur tıdmakı bıssar dyan atanur kolulamakı bıssar bilge bilig atanur* [...] "Bu bilincin tümünün işi, nedende kalıp ilk olarak zahmet çekerken engel olmak, meditasyon yapmak diye adlandırılır. Engel oluşu olgunlaşırsa dhyāna (meditasyon) (diye) adlandırılır. Meditasyon olgunlaşırsa bilgelik (diye) adlandırılır." KON, 296-297. (Yiğitoğlu, 2011: 50, 66)

[...] *dyan bilge biligig tıdmak kolulamakta ulatı nomlar yeme tér* [...] "Meditasyon bilgelikliğini engellemekte, meditasyon yapmakta iken ilaveten anlatır yine söyler." UAT, 2457. (Shōgaito, 2008: 348)

KON'da geçen tanıklamada öncelikle *dyan* sözcüğünün ad olarak kullanılması sonrasında ise *kolula-* sözcüğünün fiil olarak verilmesi, *kolula-* fiilinin karşıladığı derin anlatımı gözler önüne sermektedir. İlgili satırlarda, {-mAk} ekiyle ifade edilen *tıd-* fiili *bıssar* 'olgunlaşsa, gelişim çizgisindeki yeri yükselirse' meditasyon olarak adlandırılacağı, yine aynı ifade kalıbı içerisinde *kolula-* *bıssar* bunun da *bilge bilig* biçiminde adlandırılacağı bilgisi verilmektedir. Shōgaito tarafından aktarılan satırlarda geçen *dyan bilge biligig tıdmak kolulamak* ifadesi, *dyan / kolula-* ilişkisini bir kez daha göstermektedir. *Dyan* sözcüğünü Yiğitoğlu (定 ding), *dyan* (< Sogd. δy'n ~ Skr. dhyāna) derin-düşünme' biçiminde karşılar (2011: 173). Eski Uygur Türkçesinde, *dyan* sözcüğünün karşıladığı anlamı açıklığa kavuşturacak *dyan samar*, *dyan sakınç* ve *samadi dyan* 'meditasyon, zihni bir yere odaklama' ikilemeleri tanıklanmıştır (Bang ve Gabain, 1931: 108; Kaya, 1994: 198; Kaljanova, 2005: 70; Tekin, 2019: 42, 93). Adı geçen söz öbeklerinin ikileme yapısı oluşturduğunu Şen ve Ölmez de saptar (Şen, 2002: 93, 239; Ölmez, 2017: 260, 285). Bu itibarla *dyan / kolula-* bağlantısı, *kolula-* sözcüğünün 'meditasyon yapmak' anlamını kanıtlar niteliktedir.

[...] *bilge biligin koduru kolulap sanki toyinka inçe tép yarlıkayur* [...] "Bilgelikle büsbütün meditasyon yapıp rakip Sankha'ya (?) haşmetle şöyle der." Maytrisimit, 48. 6. (Tekin, 2019: 101, 225)

Maytrisimit 48. 6'da, Sankha'ya bir şeyler söyleyebilmek için kişinin *bilge bilig* ile *koduru* 'meditasyon yapma'yı önemli gördüğü vurgusu anlaşılmaktadır.

[...] *yég üstünki erenlerniñ kolulayu yoriguluk alın altağın* [...] "En üstün asillerin meditasyon yaparak yürüme yöntemini yolunu" UAT, 52. (Shōgaito, 2008: 170)

[...] *bilge biliglig küç üze kolulap nom édziniñ köñülin yene kolulap nomnuñ tözin çınınça kértüsinçe kolulayu tüketdükte sañgit kılıp ornadıp urdılar* [...] "Bilgelik gücüyle kavrayarak kanun yüksekliğinin (bulunduğu) bir gönülle yeniden meditasyon yapıp açıklamanın temelini doğru düzgün biçimde anlayarak bitirdikten sonra *sañgit* kılıp düzenlediler." UAT, 2135-2137. (Shōgaito, 2008: 326)

Kolulayu yori- ifadesinin bir yol, yöntem olarak görülmesi önemlidir. Buradan *kolula-* sözcüğünün 'sıradan bir düşünme' eylemini anlatmadığı; çok daha karmaşık bir Budist kavrama işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumu *bilge biliglig küç üze kolula-* ifadesi desteklemektedir. *Tözin çınınça*

kértüsinçe kolulayu tüket- ifadesinde ise *kolula-* sözcüğünün ‘meditasyonla anlamak’ anlatımını görmek mümkündür.

Meditasyon özünde bir tür ‘etkili düşünme yolu’ değildir. Meditasyonda amaç, daha çok zihni boşaltmak; berrak, temiz, sakin bir zihin oluşturarak zihnin içindeki on binlerce düşünceyi yerli yerinde inceleyebilmek ve bu yolla da ‘açık bir görüşe’ sahip olabilmektir. Buradan da anlaşılacağı üzere meditasyon yapan kişi, etkili bir gözlem yapabilme yetisine sahip olmaktadır. Yani meditasyon yapan kişi ‘çok derin; etkili’ bir biçimde düşünme fiilinde bulunmaz. Meditasyonda esas nokta, olabilecek en kararlı ve keskin biçimde objektif-tarafsız olarak olguları, kavramları yahut olayları zihnin içinde soyut biçimde gözlemleyerek ayırt edebilmektir. *Kolulamak erkligi bodisatav* ifadesindeki ‘iyi gören ve işiten’ vurgusu tam da bu açıdandır. Bu yönüyle *kolula-* eylemi açısından hem ‘zaman’ hem de ‘ölçü, miktar, hesap’ önemli birer etkidir. *Kolula-* fiilinin oluşmasında *kolu* adının ‘zaman’ ve ‘ölçü’ anlamlarının her ikisinin de etkili olduğu düşünülebilir. Kişi meditasyon yapmaya başladığında içinde bulunduğu zamandan sıyrılır; zihninin içindeki düşünceleri ‘ölçer; biçer; tartar’ onları berraklaştırabilmek ve nihayet gerçeği açık seçik görebilecek zihinsel saflığa ulaşabilmek için iç bakışına devam eder. Meditasyon yapmanın tek bir amacı olmadığı gibi standart bir yöntemi de yoktur. Eski Uygur aydını tarafından böylesi bir eylem için *kolula-* fiilinin kullanmasının yanı sıra İslâmiyetin etkisiyle gelişen süreçte bu tip bir eylem için tefekkür etmek fiilinin kullanıldığını da burada ifade etmek gerekir. Sözcüğün sonundaki ekin ise kökle doğrudan bağlantılı gövde biçimler türeten {+IA-} eki olduğu açıktır.

Kolula- sözcüğü, Eski Uygur Türkçesi evresi metinlerinden başka bir de eski Türk yazısıyla (runik / runiform) kâğıtlar üzerine yazılmış el yazmalarından olan U 5’te de geçmektedir. U 5 bölüm II A yüzünde yer alan ilgili kısım, Orkun tarafından: [...] [*bir ikinti*]sike sabın öçmişler yme biri inçe timiş men ***koluladorum*** (??) kamağda erklig yultuz ermiş [...] “Birbir peşine sözle kavga etmişler. Yene biri şöyle demiş: Ben yemin ederim ki (?) her tarafta kuvvetli yıldız imiş.” biçiminde okunup anlamlandırılmıştır (2011: 179). Orkun’un *kolula-* fiilini ‘ant içmek, yemin etmek’ olarak tanımladığı görülmektedir. Kormuşın vd. de Orkun’un izinden giderek ilgili bölümdeki sözcüğü *koluladorum* (??) olarak vermiştir (2016: 487). Aynı sözcüğü Gabain’in, *koluladukum* biçiminde verdiğini de belirtmek gerekir (1988: 8). Yıldırım ise aynı bölümü: [...] [*bir ekinti*]sike savın öçemişler yme biri ança temiş men ***koluladokum*** kamağda erklig yultuz ermiş [...] “Birbirlerine laf ederek tartışmışlar. Yine biri şöyle demiş: Ben, her şeyden daha güçlü olmanın yıldız olduğunu düşünüyorum.” biçiminde okuyup anlamlandırmıştır (2017: 230). Eski Uygur Türkçesindeki tanımlamaların yol göstericiliğinde U 5’te yer alan ilgili bölümün: [...] *yeme biri ança temiş men koluladokum kamağda erklig yultuz ermiş* [...] “Yine biri şöyle demiş, ben meditasyon yaptığımda anlıyorum ki her şeyden güçlü (olan) yıldız imiş.” biçiminde okunup anlamlandırılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Kolulug Adının Anlamsal ve Yapısal Boyutları

Kolulug sözcüğünün yapısındaki ekin adlara gelerek yeni adlar türeten {+IIg} eki olduğu anlaşılmaktadır. Sözcük, Eski Türkçenin söz varlığında yalnızca Eski Uygur Türkçesinde son derece seyrek biçimde geçmektedir:

[...] *tapıg udug kılmakdın turmış buyan edgü kılınç erser sanlıg sakışlıg ülgülüg kolulug titir* [...] “Saygı göstermek, hürmet etmekten kazanılmış iyi amel ise ölçülü biçili hesaplıdır.” AY, 156 (III. 15b.), 14-15. (Kaya, 1994: 129)

Kolulug sözcüğü burada dört unsurlu bir ikilemenin son unsuru olarak kullanılmıştır. Birbiriyle özdeş anlamları içeren bu dört sözcük, cümlenin başından anlaşılacağı üzere ‘soyut’ kavramlar açısından ‘ölçülülük’ bildirmektedir. *Kolulug* sözcüğünün burada ‘ölçü’ anlamında kullanılan *kolu* adından türediği böylece anlaşılmaktadır.

Kolusuz Adının Anlamsal ve Yapısal Boyutları

Kolusuz sözcüğünün yapısındaki ekin adlara gelerek yeni adlar türeten {+sIz} eki olduğu açıktır. Sözcük, Eski Türkçenin söz varlığında yalnızca Eski Uygur Türkçesinde *kolulug* sözcüğüne göre daha sık geçmektedir:

[...] *bo yér suvda erigme :: kamag teñriler kuvragı :: sanı sakışı **kolusuz** :: sakını yétinçsiz titirler* [...] “Bu memlekette tüm tanrılar topluluğu, sayısını/miktarını ölçsüz/hesapsız düşünerek ulaşamaz olurlar.” AY, 455 (VI. 29a.), 4. (Kaya, 1994: 256)

[...] *edgü kılınçı **kolusuz** erüş üküş titir* [...] “İyi amelleri ölçülemeyecek kadar (ölçsüz) çoktur.” TT VI, Sekiz Yükmek, 439. (Bang, 1934: 142)

AY 455’in genel anlamı açık olmasa da burada yer alan *kolusuz* sözcüğünün ‘ölçü, miktar, hesap’ karşılığındaki *kolu* adından geliştiği rahatlıkla anlaşılabilir durumdadır. Sekiz Yükmek’teki ifadede ise *kolusuz* adının karşılığı daha açık seçik biçimde görülebilmektedir. Bu iki tanıklamada da *kolusuz* sözcüğü, soyut kavramlar açısından ‘ölçülemez, hesapsız’ olmayı işaretlemektedir.

[...] *öñre ertmiş ür irak sansız sakışsız **kolusuz** .. asanké kalplar içinte ..* [...] “Çok eski ölçsüz hesapsız (sonsuz) zamanlar içinde” AY, 629 (X. 16a.), 4-5. (Kaya, 1994: 329)

[...] *san[sız] sakışsız **kolusuz** kut vahşık[lar]nıñ kuvragı ..* [...] “Ölçsüz hesapsız (sonsuz) ruhların topluluğu” AY, 665 (X. 34a.), 10-11. (Kaya, 1994: 344)

Sansız sakışsız kolusuz ifadesi, üç unsurlu bir ikileme yapısına işaret etmektedir. İkilemenin karşıladığı anlam, *sansız* ve *sakışsız* sözcüklerinden de hareketle ‘ölçsüz, hesapsız; sonsuz’ biçiminde verilebilir. *Kolusuz* sözcüğünün bu iki tanıklamada da soyut kavramların ‘ölçsüzlüğünü, hesapsızlığını’ ifade ettiği anlaşılmaktadır.

[...] *öldürmemekniñ yeme buyan edgü kılınçı yeme an[ça ok] ülgüsüz **kolusuz** titir* [...] “Yine öldürmemenin sevabı elbette bu kadar ölçsüz hesapsızdır.” AY, 21 (S. 11a.), 16. (Kaya, 1994: 68)

[...] *iyin ögirmekdin turmış buyan edgü kılınç erser .. sansız sakışsız ülgüsüz **kolusuz** titir* [...] “Dolayısıyla sevinmekten kalmış iyi amel ise ölçsüz hesapsız sonsuzdur.” AY, 156 (III. 15b.), 20. (Kaya, 1994: 129)

[...] *et’özün köñülin ülgüsüz **kolusuz** açığ tarka emgekler emgenmişlerin* [...] “Bedeni kalbi, ölçsüz hesapsız acılarla ızdıraplarla eziyet çekmişlerin” AY, 292 (IV. 46b.), 20-21. (Kaya, 1994: 184)

Ülgüsüz sözcüğü de tıpkı *sansız* ve *sakışsız* sözcükleri gibi ‘ölçsüz, hesapsız’ karşılığındadır. *Kolusuz* sözcüğü, *ülgüsüz* sözcüğüyle bağlantılı olarak kullanıldığı bu üç tanıklamada da yine soyut kavramları nitelemektedir.

[...] *ödsüz **kolusuz** [kez]iğsiz tolı tüşer kar yagar* [...] “Zamansız vakitsiz dolu düşer, kar yağar” AY, 557 (VIII. 33a.), 3-4. (Kaya, 1994: 299)

[...] *ödsüz **kolusuz** ada tudalar özin ök tarıkar* [...] “Zamansız vakitsiz kazalar belalar kendisini elbette uzaklaştırır.” AY, 412 (VI. 5b.), 7. (Kaya, 1994: 239)

[...] *kadır yavlak yağmur yağıp .. ödsüz **kolusuz** katuyur* [...] “Çok fena yağmur yağıp zamansız vakitsiz geri döner.” AY, 552b (VIII. 30b.), 12-13. (Kaya, 1994: 297)

[...] *özi yaşı uzun bolur ödsüz **kolusuz** ölmez* [...] “Ömrü uzun olur. Vakitsiz ölmez.” TT VI, Sekiz Yükmek, 50. (Bang, 1934: 110)

[...] *iğsiz toğasız adasız tudasız emgeksiz tolgaksız ödsüz **kolusuz** ölmez* [...] “Hastaliksız, acısız sıkıntısız (olur), vakitsiz ölmez.” TT VI, Sekiz Yükmek, 279. (Bang, 1934: 128)

[...] *yok çığay bolup ödsüz **kolusuz** adrılıp* [...] “Yoksul olup vakitsiz ayrılıp” TT VI, Sekiz Yükmek, 314. (Bang, 1934: 130)

[...] *ödsüz **kolu[suz]** öv]kelemez bulganmazlar* [...] “Zamansız (olmadık zamanda) öfkelenmez, sinirlenmezler.” Maytrısimit, 59. 13. (Tekin, 2019: 117, 234)

[...] *ér]t bért aşıp üstep ödsüz **kolusuz** tartıp <...> isip ért bért kolsarlar* [...] “Vergileri çoğaltıp vakitsizce çekip (el koyup) <...> vergi istemiş olsalar.” Maytrısimit, 82. 6. (Tekin, 2019: 151, 254)

Kolusuz sözcüğü, yukarıda verilen yedi tanıklamada, benzer anlamları karşılayan *ödsüz* sözcüğüyle birlikte iki unsurlu *ödsüz kolusuz* ikilemesini oluşturmuştur. Bu ikilemenin anlamı 'zamansız, vakitsiz' biçimindedir. Bu ikileme ve karşılığını Şen de belirler (2002: 212). AY'de geçen *ödsüz kolusuz [kez]igsiz* ifadesi ise üç unsurlu bir ikileme yapısıdır. Bu ikilemenin üçüncü unsuru olan *kezigsiz* sözcüğü de 'zamansız, sırasız' biçiminde karşılanabilir. Böylece dolunun düşmesinin; karın yağmasının 'vakitsizliği, uygunsuzluğu' vurgusu pekiştirilmiştir. Bu itibarla yukarıda verilen sekiz tanıklamanın tümünde *kolusuz* sözcüğünün 'zaman' karşılığındaki *kolu* adından türediği anlaşılmaktadır. Buna ek olarak bu tanıklamaların tamamında *kolusuz* adının 'kesiti belli olmayan bir zaman'ı işaretlediği görülmektedir. Çünkü *ödsüz kolusuz kezigsiz tüş- yağ-*, *ödsüz kolusuz tarık-*, *ödsüz kolusuz öl-*, *ödsüz kolusuz adrıl-* ve *ödsüz kolusuz övkele- bulgan-* ifadelerindeki vurgu, sözü edilen fiillerin 'anı'lığı değildir. Bu tanıklamalarda daha geniş bir anlatım söz konusudur.

SONUÇ

1. Türkologların hemen tamamı tarafından *kolu* adı için 'zaman' karşılığı verilmesine karşın sözcüğün 'ölçü, miktar, hesap' anlamıyla da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dahası AY 264, 265, 266, 267 ve 679'da *kolu* adı 'ölçü' karşılığından gelişen mecazî bir anlatımla 'kararınca; uygun biçimde' anlamı kazanmıştır. Sözcüğün 'zaman' anlamını karşıladığı *öd éyinki koluça* ifadesinde oluşan anlam ile *kolu* adının 'ölçü, miktar' anlamından gelişen 'kararınca; uygun biçimde' karşılığı arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Ayrıca *kolu* adının belirttiği 'ölçü' anlamı ya sayılamayacak durumda olan ya da soyut kavramları nitelemişir.

2. *Kolu* sözcüğü 'zaman' anlamını karşıladığı yerlerde 'kesiti belli olmayan bir zaman'a işaret edecek biçimde kullanılmıştır. Sözcüğün birkaç kullanımında 'sınırlı bir zaman kesiti' anlamı bulunmaktadır. *Kolu* adı kimi tanıklamalarda ise zaman dilimi bildiren sözcüklerle birlikte kullanılmıştır. Bu tip cümlelerin pek çoğunda ardışık gibi görünmekle birlikte ardışık zaman akışını bozan unsurlar yer almaktadır. KKNB 820 ve M I, T II D 171, arka 20'de ise daha ardışık ilerleyen bir zaman kesiti ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlar *kolu* adının tek ve açık bir zaman kesitine işaret etmediğini kanıtlar niteliktedir.

3. *Kolu* sözcüğü, İnsadi Sûtra, 143'te diğer tanıklamalardan farklı olarak daha geniş bir anlatıma bürünerek 'imkânını ve fırsatını; bir yolunu bulmak' anlamıyla kullanılmıştır.

4. Eski Uygur Türkçesinin söz denizinde, yapılan bu çalışmaya konu olan *kolu* adıyla ilgili olmamakla birlikte BTT XXIII, D110'da geçen ve 'buhurdan' anlamını taşıyan bir başka *kolu* adının daha olduğu kayıt altına alınmalıdır.

5. *Kolu* adına kaynaklık edecek bir Türkçe kök biçim bulmak mümkün görünmemektedir. *Ko-* ve *kol-* fiilleriyle *kolu* adının bağlantısı yoktur.

6. *Kolula-* fiili, *teñle-* fiiliyle birlikte kullanılmasının da yol göstericiliğiyle 'hesap yapmak > ölçüp biçmek > meditasyon yapmak' anlamına gelişmiştir. Tıpkı *teñle-* ve *kolula-* fiilleri arasındaki anlamsal ilişki gibi *ülgüle-* ve *kolula-* fiilleri arasında da bir bağ kurulmuştur.

7. *Kolula-* 'meditasyon yapmak' eylemi, *ö-* ve *sakin-* fiillerini de içine alan daha geniş kapsamlı bir kavram olarak düşünülebilir. *Sakin-* ve *kolula-* sözcüklerinin birbiriyle bağlantılı olarak zarf-fil ve {-sAr} ekiyle birlikte kullanıldığı ifadelerde 'düşünerek meditasyon yapıp anlamak' karşılığının da bulunduğu görülmektedir. Bu durum, *kolula-* fiilinde 'bir sonuca varmak' anlatımının da bulunduğunu işaretlemektedir. Düşünme edimi bir süreçtir ve her düşünme edimi bir sonuca ulaştırmamaktadır. Ancak yapılan incelemeler sonucunda anlaşıldığı üzere *kolula-* fiilinde hem bir 'süreç' hem de bir 'sonuca varma' söz konusudur.

8. Yapılan incelemeler sonucunda anlaşıldığı üzere *kolula-* eylemi açısından hem 'zaman' hem de 'ölçü, miktar, hesap' önemli birer etkidir. *Kolula-* fiilinin oluşmasında *kolu* adının 'zaman' ve 'ölçü' anlamlarının her ikisinin de etkili olduğu düşünülebilir.

9. *Kolu* adı ve türevleri, Türk dilinin daha o devirlerde dahi yabancı kökenli olsa bile sözcüklere nasıl çok anlamlı yapılar yüklediğinin ve söz yapım kurallarına soktuğunun açık bir örneği durumundadır. *Kolu* adı ve türevleri ayrıca Türk aydınının elindeki malzemeyi, yerli-yabancı fark

etmeksizin dış dünyadaki sınırsız varlığa ad bulma sorununa getirdiği çözümlerin görülebildiği açık bir tanık konumundadır. Yapılan bu çalışmada ortaya çıkan tüm veriler, Eski Uygur Türkçesine kazandırılan kaynak eserlerin, yabancı sözcüklerin aynen alınarak kullanıldığı çeviri yapıtlar niteliğinde değil bir tür adaptasyon olduğunu da göstermektedir.

KISALTMALAR

Alm. → Almanca.

AY → Altun Yaruk.

BTT → Berliner Turfantexte.

Çin. → Çince.

DKPAM → Daśakarmapathāvadānamālā.

DTS → Drevnetyurkskiy Slovar'.

ED → An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.

HT → Xuanzang Biyografisi.

KKNB → Kşanti Kılguluk Nom Bitig.

KON → Köñül Tözün Ukıtdaçı Nom ve Salt - Bilinç Öğretisi.

Kuan → Kuanşi İm Pusar.

M I → Manichaica I.

Skt. → Sanskritçe.

Sogd. → Soğdca.

Toch. → Toharca.

TT → Türkische Turfantexte.

UAT → Uighur Abhidharma Texts.

KAYNAKLAR

Ağca, E. (2019). Eski Türkçede istek fiili olarak kol- fiili ve türevleri üzerine. *Türkbilig*, 38, s. 143-152.

Arat, R. R. (1991). *Eski Türk şiiri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AYAZLI, Ö. (2016). *Eski Uygurca din dışı metinlerin karşılaştırmalı söz varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

AYDEMİR, H. (2010). *Untersuchung zum wortschatz der alttürkischen xuanzang-biographie IX* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Universität Göttingen.

BANG KAUP, W., & GABAIN, A. von. (1931). *Türkische turfantexte V, aus buddhistischen schriften*. Verlag der Akademie der Wissenschaften.

BANG KAUP, W. (1934). *Türkische turfantexte VI, das buddhistische sūtra säkiz yükmäk*. Verlag Der Akademie Der Wissenschaften in kommission Bei Walter De Gruyter.

CLAUSON, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University.

ÇETİN, E. (2020). *Altun yaruk sekizinci kitap, berlin bilimler akademisindeki metin parçaları, karşılaştırmalı metin, çeviri, açıklamalar, dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā giriş - metin - çeviri - notlar - dizin - tıpkıbasım*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: A functional approach to the lexicon, I-II*, Otto Harrassowitz.
- Gabain, A. V., & Kowalski, T. (1959). *Türkische turfantexte X, Das Avadāna des dāmons atavaka*. Akademie Verlag.
- Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin grameri* (M. Akalın, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hazai, G., & Zieme, P. (1970). *Fragmente der uigurischen version des 'Jin'gangjing mit den gāthās des meister fu', (berliner turfantexte I)*. Akademie Verlag.
- Kaljanova, E. (2005). *Uygurca dışastvustık giriş - metin - çeviri - dizin ve tıpkıbasım* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kasai, Y. (2008). *Die Uigurischen Buddhistischen kolophone (berliner turfantexte XXVI)*. Brepols Publishers.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca altun yaruk, giriş, metin ve dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, I., & Mozioglu, E., & Alimov, R., & Yıldırım, F. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan yazıtları ve kâğıda yazılı runik metinler*. BilgeSu.
- Le Coq, A. A. V. (1912). *Türkische manichaica aus chotscho I*.
- Mirsultan, A. (2010). *Veröffentlichungen der societates Uralo Altaica band 34, xuanzang leben und werk teil 9, die alttürkische xuanzang-biographie X*. Harrassowitz Verlag.
- Müller, F. W. K. (1908). *Uigurica I*. Verlag Der Königl, Akademie Der Wissenschaften In Kommission Bei Georg Reimer.
- Nadelyayev, V. M., & Nasilov, D. M., & Tenişev, E. R., & Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetjurkskiy slovar'*. Leningrad: Leningradskoje Otdelenije İzdatel'stva.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (1991). *Altun yaruk III. kitap (= 5. Bölüm)*. TDAD 1.
- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca ikilemeler üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 65/2, s. 243-311.
- Röhrborn, K. M. (1971). *Eine uigurische totenmesse, text übersetzung, kommentar faksimiles, (berliner turfantexte II)*. Akademie Verlag.
- Röhrborn, K. M. (1991). *Veröffentlichungen der societates Uralo Altaica band 34, xuanzang leben und werk teil 3, die alttürkische xuanzang-biographie VII*. Harrassowitz Verlag.
- Röhrborn, K. M. (1996). *Veröffentlichungen der societates Uralo Altaica band 34, xuanzang leben und werk teil 5, die alttürkische xuanzang-biographie VIII*. Harrassowitz Verlag.
- Shōgaito, M. (2008). *Uighur abhidharma texts: A philological study*. SHOUKADOH.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Tekin, Ş. (1993). *Uygurca metinler I, kuanşi im pısar (ses işiten ilâh)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca metinler II, maytrisimit, Burkancuların mehdisi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidai bir dram*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (1974). *Das uigurische insadi-sūtra (berliner turfantexte III)*. Akademie Verlag.

Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uçar, E. (2009). *Altun yaruk sudur V. kitap* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi.

Wilkins, J. (2007). *Edition des alttürkisch-buddhistischen kšanti kılğuluk nom bitig (berliner turfantexte XXV)*. Akademie Der Wissenschaften.

Yıldırım, F. (2017). *Irk bitig ve Orhon yazılı metinlerin dili*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yiğitoğlu, Ö. (2011). *Köñül tözin ukıttaçı nom ve salt-bilinç öğretisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Zieme, P. (1985). *Buddhistische stabreimdichtungen der Uiguren, (berliner turfantexte XIII)*. Akademie Verlag.